

11. Выселенцы // Юго-Западный край. – 1915. – 24 июня. – С. 4.
12. Герасимов Т. Ю. Спекуляція в сфері грошового обігу в Києві в серпні 1915 р. / Т. Ю. Герасимов // Матер. Всеукр. наук. конф. «Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в ХХ – на початку ХХІ століть». – Житомир: Полісся, 2015. – С. 32-34.
13. Гинзбург С. С. Кинематография дореволюционной России / С. С. Гинзбург. – М.: Аграф, 2007. – 496 с.: ил.
14. Грандиозные обыски у фирмы «Зингер» // Юго-Западный край. – 1915. – 12 июля. – С. 2.
15. Державний архів Вінницької області, ф. д-255, оп. 1, спр. 41, 336 арк.
16. Державний архів Хмельницької області, ф. 409, оп. 1, спр. 193, 378 арк.
17. Дешевизна сельских продуктов // Киевская мысль. – 1915. – 13 окт. – С. 2.
18. Задержаны третьего дня... // Юго-Западный край. – 1915. – 18 июля. – С. 3.
19. Зингер и КО – шпионская организация // Земская мысль. – 1915. – 15 июля. – С. 4.
20. Игроки // Юго-Западный край. – 1915. – 17 апр. – С. 2.
21. Как богатеют на Руси // Юго-Западный край. – 1915. – 17 сент. – С. 4.
22. Камень-Подольск // Южная копейка. – 1915. – 4 июля. – С. 4.
23. Когда кончится война? // Юго-Западный край. – 1916. – 20 нояб. – С. 2.
24. Маленький фельетон // Земская мысль. – 1915. – 4 июня. – С. 3.
25. Недостаток разменной монеты // Южная копейка. – 1915. – 15 августа. – С. 3.
26. По первой полицейской части задержано... // Юго-Западный край. – 1915. – 21 июля. – С. 2.
27. Подобно в Виннице и в Проскурове... // Юго-Западный край. – 1915. – 8 сент. – С. 2.
28. Происшествия // Земская мысль. – 1915. – 27 июля. – С. 4.
29. Скупка меди и медной монеты // Юго-Западный край. – 1915. – 11 июля. – С. 3-4.
30. Согласно обязательному постановлению... // Подолянин. – 1915. – 17 июня. – С. 4.
31. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК), ф. 278, оп. 1, спр. 309, 70 арк.
32. ЦДАК, ф. 301, оп. 1, спр. 1742, 69 арк.
33. ЦДАК, ф. 301, оп. 1, спр. 1872, 340 арк.
34. Что говорят цифры // Юго-Западный край. – 1915. – 25 июня. – С. 4.
35. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.) / Н. О. Шапошнікова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с.

Олександр Григоренко,
доктор історичних наук, професор,
академік Міжнародної академії інформатизації,
дійсний член Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України,
член Національної спілки краєзнавців України

ПОСТАТЬ ЗЕМЛЕВЛАСНИКА-РЕФОРМАТОРА ІГНАЦІЯ СЦІБОР МАРХОЦЬКОГО НА ТЛІ ЕПОХИ

У статті розповідається про життєвий шлях і реформаторську діяльність землевласника польського походження з Поділля Ігнація Сцібор Мархоцького. Основна увага акцентується на кардинальній реформі взаємостосунків з селянами в умовах феодально-кріпосницької Російської імперії.

Ключові слова: Ігнацій Сцібор Мархоцький, Україна, Поділля, Польща, Миньковецька держава, панщина, кріпосне право, експеримент, реформи.

Наприкінці XVIII століття відбувалися драматичні події світової історії: у результаті трьох поділів Речі Посполитої ця держава втратила свою незалежність. Внаслідок тотальної соціально-політичної та конфесійної кризи польського суспільства, ослаблення міжнародного впливу Речі Посполитої у 1772 році відбувся перший розподіл її земель поміж значно сильнішими сусідами – Росією, Пруссією та Австрією. Внаслідок першого поділу Речі Посполитої із числа її східних територій до Австрії відійшла Галичина, а Росія отримала литовські та білоруські землі. За другим поділом (1793р.) до Росії відійшов увесь масив земель Правобережної України – колишнє Волинське, Київське, Подільське, Мінське та інші воєводства. Третій поділ (1795 р.) передав Росії землі на схід від річки Буг та решту територій колишнього Великого князівства Литовського і Курляндського герцогства [52, с. 728].

З огляду на історичне минуле правобережні території мали свої особливості, на які мав зважати російський уряд. Насамперед, слід було рахуватися з самобутньою соціальною структурою, провідні позиції в якій належали польській шляхті. Маніфест від 27 березня 1793 року урівнював шляхту в правах з російським дворянством, звільняючи від сплати податків і військової служби, а також надаючи право дворянського самоврядування і володіння селянами.

На Поділлі, складовій частині Правобережної України, цілеспрямовано реалізовувалися два самостійних, але протилежних за своєю спрямованістю курси, що нещадно руйнували все українське. З боку Росії велася

політика інкорпорації всіх сфер його життя, русифікації українців і ліквідації їх великої внутрішньої різниці від росіян. Другий курс був пов'язаний з активізацією польського елемента, який становив тісно згуртоване суспільство, що мріяло про відновлення «своєї вітчизни». Втративши Поділля як складову частину Речі Посполитої, поляки не втратили кріпосницької влади і поводити себе справжніми панами, повними свідомості свої старих прав над українцями. Це пояснювалося не стільки великою питомою вагою польських магнатів і шляхти, скільки суттю державної конструкції, створеного на Правобережжі, і, зокрема, на Поділлі механізму політичного управління, націленого на максимальне забезпечення національного пригнічення. У цій конструкції управляв не лише державний місцевий апарат, а й дворянський, переважно польський клас, який щодо своїх кріпосних селян здійснював владу і опіку на патріархальних засадах. За цих обставин кожна спроба царату обмежити станові права і привілеї польських землевласників так чи інакше означала підрив головної опори кріпосницького режиму. Тому, приборкавши польську шляхту в її політичних аспіраціях, самодержавний уряд змушений був йти на компроміс: за свій адміністративний і військовий контроль над приєднаними землями він повинен був визнавати соціальне й культурне домінування польського дворянства [14, с. 18-19]. Польська аристократія, у свою чергу скориставшись тим, що росіяни залишили їм «повну гегемонію в обсягу культурно-освітнього життя» [17, с. 269], з величезною енергією і ентузіазмом взялася за збереження і закріплення своєї влади та своїх впливів [6, с. 31]. Управляти над подолянами вони стали насамперед силою розуму, культури і освіти [42, с. 216].

Поблажливість царату до поляків і потурання їхнім тенденціям у Подільській губернії, як і в усьому Правобережжі, призвело до нового періоду пригноблення українців, поневолення та переслідування православних. На перших порах, за часів Катерини II, яка пильно стежила за ходом справ у приєднаних землях, ці ворожі ставлення до українців були м'якшими і не такими жорсткими. Пояснювалося це тим, що приєднання застало ще майже все Поділля в руках небагатьох польських родів – людей часто з високою європейською освітою кінця XVIII століття, що відзначалися пробудженням гуманістичних засад. Ці родовиті магнати вважали для себе принизливим чинити всілякі утиски щодо подолян шляхом дрібних інтриг або прямого насильства. З другого боку, багато з них та їх прихильників з дрібної шляхти, які на собі випробували польські порядки, майже примирилися з думкою про необхідність розпаду Речі Посполитої і передачі українських земель під владу Російської імперії. Однак ставлення до корінного населення з боку заможних поляків погіршилося, коли з

подібного великого стану вийшло багато дворян, поміщиків і навіть магнатів, що недавно були економами, вахмістрами, писарями, навіть надвірними козаками і лісниками, які вже не мали такої, як їхні попередники, освіти. Попавши з челяді у дворянство, ця частина поляків з економічних служителів перетворилися в утискувачів селян та безжалісних експлуаторів кріпаків [39, с. 1029-1030].

У період царювання Олександра I, що перебував під впливом польських магнатів, члени негласного (неофіційного) комітету, який відігравав набагато більшу роль у державному устрої Росії, ніж Державна Рада [22, с. 152], на Поділлі було відновлено польське управління майже в усій повноті [40, с. 279]. Тоді ще більше запанували польські пригноблювачі.

У Подільській губернії була найвища в Україні питома вага кріпацького населення – воно становило 59,5% [26, с. 19]. Поміщики вважали селян-кріпаків своєю власністю, майном. Продаж та обмін кріпаків на речі і тварини, програвання в карти, заставлення під позику було звичайним явищем. Крім того, селяни відбували різні повинності без зарахування в дні панщини: вартування, ремонт будівель, прядіння ниток, біління полотна тощо. Відбуваючи важку панщину, селяни змушені були платити поміщикам ще й різноманітні натуральні та грошові данини: десяту віцю від приплоду, десяту частину зібраного меду, по дві-три курки, податок на худобу, який весь час збільшувався. Щоб убити в селян будь-яке прагнення до волі і примусити ще більше працювати на панщині, поміщики застосовували різки, канчуки, колоди, рогатки й кайдани. Вони цькували кріпаків хортами, тримали в смердючих приміщеннях, обливали на морозі водою, морили голодом.

Протестна реакція селян на посилення соціального визиску проявлялася в скаргах селян на своїх поміщиків в різні владні інстанції, де шукали захисту від поміщицького свавілля. Стихійної форми протесту набуло псування реманенту, підпали поміщицьких садиб, убивства поміщиків, управителів, прикажчиків. Соціально активною формою протесту виступали втечі селян, динаміка яких постійно зростала. Радикальні форми протесту народних мас виявлялися в селянських бунтах, виявах непокори властям, повстаннях. Ареною розгортання жорстких соціальних конфліктів була Правобережна Україна, де соціальний визиск селянства був особливо важким. Так, у 1802-1804 роках у заворушеннях на Поділлі брали участь мешканці 11 сіл [31, с. 293]. Як зазначає з цього приводу відомий сучасний історик А. Г. Філінюк, «регіон став найбільшою в імперії національною окраїною за кількістю і часткою поміщицьких селян» [53, с. 28].

На такому історичному тлі наприкінці XVIII – першій чверті XIX століття на Поділлі й далеко за його межами стало відоме ім'я землевласника-ре-

форматора Ігнація Сцібор Мархоцького, котрий з 1788 по 1827 роки був можновладним господарем Миньковецького ключа, проголошеного власником у 1827 році незалежною «Миньковецькою державою». Сюди входили такі поселення: Миньківці, Мислиборж, Городище, Катеринівка, Антонівка, Кружківці, Отроків, Хапанівка, Притулія, Тимків, Побуйна, Побуянка, Старик, Свируги, Сеферівка. Впровадження І. С. Мархоцьким «автономії» в умовах самодержавної Росії можна пояснити свідомою поступливістю російського уряду, імператора Олександра I, а за їх вимогами і місцевої губерньської влади щодо польських поміщиків, які проживали на російських землях. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. в петербурзьких урядових колах активно обговорювалися проекти відтворення Царства Польського під російським скіпетром. Щоб схилити до цієї ідеї широкий загальний польський суспільства, насамперед землевласників і гонорової шляхти, потрібно було сформулювати громадську думку, начебто полякам живеться найліпше під захистом російської держави. Очевидно, це був той ґрунт, на якому вільно діяв і химерив не схожий ні на кого граф І. С. Мархоцький.

«Миньковецька держава» та реформи І. С. Мархоцького періодично цікавили дослідників історії Подільського краю, України та Польщі. Найбільш плідно в цьому напрямку працює дослідник з міста Хмельницького В. А. Захар'єв. Без залучення бюджетних коштів він створив у Миньківцях науково-дослідницьку структуру «Центр Мархоцькознавства» (2009 р.), що є філією Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені І. Огієнка [11, с. 79-95]. У 2012 році він відкрив ціною титанічних зусиль Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Мархоцького [23, с. 61]. Станом на 2016 рік за його редакцією вже вийшло 8 томів «Наукових записок Центру Мархоцькознавства». За останні роки у вітчизняних та зарубіжних виданнях вийшла ціла низка його праць, які присвячені детальному аналізу життя і діяльності І. С. Мархоцького. Ці публікації викликали жвавий інтерес наукової спільноти, на них є посилання в працях відомих істориків, філософів, економістів, правознавців і літераторів. В. А. Захар'єв є здобувачем кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Робота над кандидатською дисертацією «Рід Сцибор-Мархоцьких в Україні: господарчі, суспільно-політичні та культурологічні аспекти (XVIII – початок XX ст.)» вже знаходиться на завершальній стадії [12, с. 43].

Першим повідомленням про І. Мархоцького з відомих на сьогодні є подана подільськими землемірами Екстером та Рулицьким інформація у своїх звітах за 1800 та 1819 рр. Але вона дуже скупа і стала доступною широкому загалу лише 2005 р. після опрацювання архівних справ у Держав-

ному архіві Хмельницької області сучасними дослідниками В. Дячком та Ю. Земським [38, с.29, 31, 39, 41]. Тому пальма першості, безперечно, належить В. Марчинському, який у датованій 1820 р. книзі «Статистичний, топографічний й історичний опис Подільської губернії» присвятив І. Мархоцькому та його дітищу майже 2 сторінки тексту [33, с. 82-83]. Далі – майже через півтора десятиліття після смерті реформатора – 1841 р. його, як особистість і реформатора, згадав О. Пшездецький у своєму двотомнику «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» [44, с. 69-75], а К. Несецький у виданні «Польський гербівник» – про рід Мархоцьких [10, с. 343-344].

Певний сплеск інтересу до цієї особистості на рубежі 60-х років XIX ст. зробив Ф. Ковальський, який 1859 р. опублікував свої спогади [27, с. 89-104]. Згадуючи молодість, він детально переповів те, що бачив у «Миньковецькій державі» 1820 р., побувавши там зі своїм другом, поетом, прозаїком та перекладачем Станіславом Стажинським (Стахом із Заміхова) на «Святі обжинків» (Церери). Услід за ним про І. Мархоцького та його діяльність пригадав у свої нотатках про минуле Божидар Шашор, який часто відвідував свої родичів з сусіднього Жванчика Ліпінських [56, с. 359-389]. Відтак, нарис про неординарного графа авторства Ю. Бартошевича потрапив і на сторінки «Універсальної енциклопедії Польщі» [4, с. 966-968]. Але якщо усі вищезазначені дослідники позитивно відгукувалися про графа, то православний священник М. Симашкевич, розповідаючи про католицьке духівництво Поділля, чомусь приєднав сюди реформи Ігнація Мархоцького, розкритикувавши їх організатора [45, с. 399-402]. Щоправда, через вісім років, коли вже він виступав у цивільній іпостасі, М. Симашкевич визнавав чимало здобутків свого колишнього візаві [46, с. 62, 88-89]. Найвагоміший внесок у мархоцькознавство XIX ст. зробив Ю. Ролле, котрий під псевдонімом «Д-р Антоній» 1884 р. опублікував широкий нарис «Граф Редукс» про І. Мархоцького як особистість та діяча [16]. Саме на цей нарис та спогади Ф. Ковальського, в основаному, посилалися подальші автори статей про І. Мархоцького в тодішній цивільній та релігійній періодиці Російської імперії А. Копилов [30, с. 175-195], О. Л. [37, с. 78-98], Є. Свѣтхѣв [21, с. 55-75]. На загальному тлі вирізняється лише праця Ю. Лотоцького, але про графа в ній йдеться пунктирно, бо то спогади подільського священника про своє життя і перебування в роки молодості в родича, що опікувався побіанською парафією [32, с. 288-289, 296].

Зауважимо, що на рубежі XIX-XX століття про І. Мархоцького чотири рази згадали в енциклопедичних виданнях: тричі – у польських [20, с. 546; 5, с. 301-303; 51, с. 207-210], один – у російських [43, с. 410-973]. Напередодні Першої світової війни значну увагу роду Мархоцьких приділив польський історик М. Дубецький, який 1914 р. опублікував дві статті про діяльність Ігнація та Кароля [18, с. 305-320; 19, с. 1-32]. Того ж року про

Мархоцьких вказав у мемуарах ботанік А. Анджеевський [1, с. 172-173]. З отриманням Польщею незалежності 1918 р. та відродженням патріотизму обидва вони посіли стабільне місце в мемуарах, енциклопедіях, газетах, журналах, навіть і тоді, коли держава стала соціалістичною. Натомість в радянській Україні єдина багатотиражна публікація про І. Мархоцького та його реформи датована 1926 р., коли дослідник етнографії та фольклору К. Копержинський опублікував книгу «Обжинки» [29, с. 29-59]. Відтоді, незважаючи на те, що І. Мархоцький був піонером відміни панщини на українських землях, що ставився до селян та міщан як до вільних громадян, було накладено негласне табу на інформацію про нього для широкого загалу. Певним натяком на те є нещодавно виявлений Н. Черкаською такий факт. Коли наприкінці 1927 р. в Одесі знайшли родинний архів Мархоцьких, то за резолюцією заступника завідувача Центрального Архівного відділу УСРР Токарева його статус визначено як «таємний матеріал і для роботи з науково-дослідною метою до особливого розпорядження ЦАУ його не слід давати» [55, с. 84-108].

Першим відновив історичну пам'ять про діяльність І. Мархоцького аж у розпал запровадженої М. Горбачовим перебудови подільський письменник Броніслав Гришук у романі-фантастичній «Поділля, колиско і доле» [15, с. 17-22, 79-106]. Згодом його підтримали журналіст В. Сутковецький [48; 49] краєзнавець С. Оліневич [36] з Дунаєвця, науковець з Кам'янця-Подільського В. Нечитайло [35, с. 151-155] та інші. Влітку 2009 р. зусилля розрізаних дослідників об'єднав вище згаданий Центр Мархоцькознавства. Сьогодні кількість мархоцькознавців сягнула за п'ятдесят, більше половини з них – науковці та краєзнавці [13]. Однак широкомасштабна робота тільки розгортається. Тому, наприклад, точно вказати, коли стала фігурувати як така назва «Миньковецька держава», поки що остаточно не можливо.

Найближчий до тих давніх часів мемуарист Ф. Ковальський у своїх спогадах повідомляв, що «під час війни 1812 р. І. Мархоцький наказав позабавати навкруг свого маєтку на межах стовпи з написами: «Кордон держави нейтральної миньковецької з державою Російською» [27, с. 89-104]. Йому вторив О. Л., вказуючи, що «существует даже такой анекдот, будто по вступлению Наполеона в Россию Мархоцкий приказал поставить на межах свого поместья пограничные столбы и на них прибить таблицы «granica państwa neutralnego Minkowieckiego ot państwa rosyjskiego» [37, с. 78-98]. Однак, більш аргументованим, як на нас, є позиція Р. Афтаназі, який інтерпретує точку зору своїх попередників, зокрема, М. Дубецького, і схильний до того, що це сталося невдовзі після переходу Поділля під протекторат Росії – «при впорядкуванні свого господарства, однією з перших

дій було обнесення володінь стовпами з написом «Кордон держави Миньковецької від Царства Російського», а з іншого боку «... від Австрії». Врешті це мало ознаки патріотичного невизнання анексованих у Польщі територій [3, с. 255-265]. І хоча це, на перший погляд, здається неможливим і могло призвести до нищівних наслідків, оскільки росіяни були переможцями, так могла вчинити лише людина, яка вже відчула на собі все або мала для того достатньо переконливих аргументів. Понад сорок попередніх років життя Ігнація Мархоцького засвідчили, що йому вже нічого було боятися, що він у змозі довести свою правоту, а смак життя для нього полягав саме в тому, що робиш так, як хочеш, і втілюєш свої задуми.

Ігнацій Мархоцький народився на рубежі 50-х років XVIII століття. Поки що теж не відома точна дата, але ми схиляємося до 1749 року [24, с. 93-95]. У малолітстві залишився сиротою. Його, трьох сестер і звідного брата взявся опікувати дядько – вмільний орендар панських маєтків Войцех Мархоцький. На оренді він заробив чималий куш та й від покійного брата на час, поки підростали діти, йому перепало три села у Сквирському повіті на Київщині. Через домінуючий характер майбутній реформатор виростав не в любові дядька, а згодом і його дружини – вдови Юзефа Баворовського Ельжбети Ленкевич-Іпохорської, з якою Войцех побрався 1767 р. і не мав спільних дітей. Їм більше припали до душі піддатливі та сумирні племінниці. Ігнацій з дитинства твердо відстоював свою позицію, а в юнацтві не захотів піти шляхом старшого брата, який став церковним діячем. Тому дядько, який добряче витратився на підготовче навчання хлопця в Золочівській та Львівських чернечих школах [41, с. 550-553], вирішив перевиховати його в інший спосіб і віддав до пруського війська. «Коли я досяг повноліття і потрібно було визначитися, як жити далі, – писав пізніше у спогадах Ігнацій, – я зважив на волю стрія і дав згоду стати жовніром – і не добровільно, не за власним бажанням, а покладаючись на інстинктивне бачення того ж таки стрія пішов до чужого краю і був відданий до пруської військової служби. Там я у великій нужді, у нестатках перетерпів кілька років справжньої неволі».

Призвичаївшись до нових умов і навіть успішно пішовши вверх щаблями службової драбини, у 1774 році Ігнацій Мархоцький був змушений перервати військову кар'єру, бо Войцех Мархоцький захворів і, очевидно, подумував про смерть. Відтак вирішив розділити між Ігнацієм та Адамом спадщину їхнього батька Міхала. Однак в останній момент передумав і віддав Ігнацієву частку швагрові Баворовському, який перед цим одружився з молодшою Юлією Мархоцькою. Свій вчинок мотивував побоюванням, що Ігнацій змарнує батьків дарунок. Чим, звичайно, розізлив племінника та ще раз налаштував проти себе. «Повернення з-за кордону, – стверджу-

вав І. Мархоцький, – не зробило мене милішим в очах стрія. Не беруся пояснювати його невдоволення тим, що я повернувся до свого гнізда, на свою батьківщину, але подальше його ставлення до мене було очевидним для кожного, хто бачив би як мимовільна, але невідступна з його боку ненависть чи заздрість, що раз більше загострювала розум і серце стрія; до кінця усього свого життя я його ласки так і не зазнав» [16]. Хоча роки важкої муштри аж нітрохи не зламали характер молодого Мархоцького. Навпаки, він долучився до вільнодумства, захопився ідеями Вольтера та Руссо. Водночас досконало вивчив античні та римські закони [48].

Подальший період життя Ігнація Мархоцького поки що дещо оповитий таємничістю. Йому не було сенсу залишатися в дядьковому маєтку. Доступні на сьогодні факти та документи не дають можливості виокремити єдину лінію і хронологічно розкласти події, що сталися з ним між 1774 та 1788 роками, а саме служба в польському війську, викладання музичного мистецтва, перебування у Варшаві та Кам'янці-Подільському, одруження з Євою Руффо, дядькове несприйняття цього шлюбу, добровільна чи примусова відставка зі служби. Все, що згадано нашими попередниками мало місце в біографії І. Мархоцького, однак джерела, якими користувалися вони, потребують пильнішого аналізу. І над цим зараз працює Центр Мархоцькознавства. Перед відходом в інший світ Войцех Мархоцький встиг ще раз добряче попсувати нерви племіннику. Складений ним заповіт виявився своєрідною міною уповільненої дії. Чотири роки текст не оголошували і врешті 1887 р. І. Мархоцький дізнався з нього, що дядько, який повинен був за законом залишити після себе все єдиному спадкоємцю, робить це як поблажку, бо вважає що «любий Ігнацій Мархоцький, племінник мій, з причин учиненої мені прикрості повинен бути віддалений від вступу в володіння після мене власністю, що я її обіймав... і т. п.» [16]. Емоційний, давно не юнак, а вже екс-майор, натомість подав до міських кам'янецьких книг протест на таку образу. Це поглибило конфлікт, адже тим скористалися звідні родичі по лінії дядькової дружини, які за такої ситуації, потенційно могли отримати спадок. Та в березні 1788 р. Войцех Мархоцький помер. Ігнацію довелося відстоювати своє право в суді і врешті він домігся правди [7, с. 7-22]. Проте лише наприкінці 1790 р., вирішивши всі майнові справи з братом та сестрами, «пан Ігнацій поселився в побіянській резиденції, з дружиною, її батьками і двома малими дітьми» [16]. Вже після цього він зміг спрямував свої зусилля на реалізацію давнього задуму: конкретних актуальних реформ на конкретній території.

Першим пунктом стало введення у дію так званого «Права міста Миньківці», яким надавалися рівні повноваження представникам різних вірувань та національностей, що тут мешкали. Є різні версії дати цієї події. Проте го-

ловний дослідник, який перед написанням книги опрацював достеменні документи Мархоцького, Юзеф Ролле, у своїй роботі вказав, що закон складено Мархоцьким 29 грудня 1791 р. в містечку Миньківці, а 1 січня 1792 р. – проголошено людям в сімейній побіянській каплиці [16]. Саме такі дати, як свідчить традиція, шанували в Миньківцях протягом всього життя реформатора. Свобода вибору та ініціативи дозволила міщанам швидкими темпами розвивати економіку містечка. За підтримки І. Мархоцького тут розвинуло дрібне приватне та цехове ремісництво, з'явилися цегельні та черепичні виробництва, гончарні, вапнярки, млини, запрацювали дві суконні фабрики, фабрика байкової тканини, фабрика анісової олії, майстерня, де виготовляли та ремонтували карети [33, с. 82-83]. У центрі містечка збудували нову ринкову площу з баштою найточніших на Поділлі ваг та різних еталонів. Звичною справою для миньківчан стали велелюдні ярмарки, на які з'їжджалися торговці з різних міст Поділля. Більше того, миньківчани випалювали в довколишніх лісах поташ, освоїли процес виготовлення паперу, наявність останнього дозволила І. Мархоцькому відкрити власну друкарню, в якій, зокрема, надрукований перший переклад «Гамлета» польською мовою [9, с. 97-98]. З дозволу графа свою друкарню організували і євреї.

В останні для Речі Посполитої роки І. Мархоцький був військово-цивільним комісаром Подільського воєводства, провів якісну лоцію Дністра, запропонував чітку систему перепису населення. Як патріот своєї держави, спочатку він виступав проти Торговицької конференції і навіть написав для короля проект «достойної загибелі Польщі». Але зрозумівши, що боротьба марна, після другого її поділу 1793 р. присягнув на вірність Катерині II.

Далі Ігнацій Мархоцький запровадив реформи і на селі. 1795 р. відмінив обов'язкові раніше «десятину» та інші податі з усього, що вирощували на полях та виробляли вдома мешканці «держави» [8, с. 426-428], а 2 січня 1804 р. – панщину й уклав з підданими офіційний документ «Закони землеробів» [3, с. 255-265]. Адекватні сучасники називали його «новим агрономом», бо навчав селян новим підходам до землеробства, запроваджував сортове садівництво, вирощування тутових шовкопрядів, створив суспільну комору для зберігання насіння на випадок неврожаю чи поганих погодних умов. Він же став і надійним економічним партнером своїх колишніх кріпаків. Зокрема, платив за роботу в трьох панських фільварках «живі» гроші, як найманим працівникам. Восени від викупляв у селян вирощене зерно за вищою ціною, ніж конкуренти. Придбане сплавляв великими баржами річками Ушиця та Дністер до Одеського порту. Цю роботу виконували, отримуючи за те зарплату від організатора перевезення, спеціально навчені чоловіки з сільських родин.

Володар «Миньковецької держави» визначив і документально оформив принципи взаємостосунків з іншими громадянами. Зокрема, крім вище згаданих, надрукованими в його друкарні актами «Для облаштування земель власних устави» (1796), «Право шляхетське» (1806) та іншими [47, с. 9-12]. Як новий володар Миньковецького ключа ще 1791 р. І. Мархоцький підтвердив надані раніше дядьком Войцехом привілеї росіянам-пилипонам, які мешкали в с. Катеринівка.

За порядком у населених пунктах держави слідували добровільні міліціонери. У кожному селі діяв суд, до складу якого обирали терміном на рік найдостойніших односельчан. Суд вищої інстанції діяв у Миньківцях. Судді розглядали усі адміністративні та інші некримінальні порушення. Усі рішення суддів після того перевіряв та візував особисто І. Мархоцький. Він був противником важких тілесних покарань, більше покладался на перевиховання тих, хто оступився. Найсуворішим вироком було переселення винуватця в причорноморські володіння Мархоцьких, так званій «Руфополіс» під Одесою. До речі, для олюднення тамтешніх поселень граф заохочував бажаючих до зміни місця проживання відчутними пільгами [2, с. 29-48; 54, с. 16-36]. Задля емоційного єднання громадян «Миньковецької держави» І. Мархоцький запровадив три свята: взимку тут урочисто відзначали день затвердження «Права міста Миньковець», весною – так зване Гайове свято, а влітку – 15 серпня – обжинки. Останнє тепер частіше називають Святом Церери. Сам же граф не сприймав таку назву, бо її придумали і спеціально внесли в офіційні документи католицькі та православні керівники Подільської губернії, щоб звинуватити І. Мархоцького в язичництві. Насправді ж, то було величне театралізоване дійство, в якому брали участь тисячі місцевих жителів: селян, міщан, шляхтичів, і сотні гостей, серед яких сусіди-землевласники, командири військових частин, що дислокувалися в околицях Миньковець, губернські і повітові чиновники, представники тодішньої подільської влади та місцеві священнослужителі [27, с. 89-104; 29, с. 29-59]. З середини 90-х років XVIII ст. до 1813 р. свято усіх влаштовувало, а наступні п'ять років його організатор терпів нападки недоброчинців у сутанах, які хотіли зламати його і відмовитися від традиції. Як людина запальна і гаряча, І. Мархоцький твердо відстоював свої шляхетські права та запроваджені ним свята в межах власних землеволодінь. Інколи, занадто емоційно. Наприклад, не скорився волі судового виконавця та спробував забрати його зброю. Через це його арештували й утримували в спеціальному арештантському будинку для дворян повітового міста Ушиця та під підпискою про невізід у Кам'янець-Подільський. Втретє, у 1818 р., суд постановив припровадити його до в'язниці. І лише завдяки зустрічі І. Мархоцького з імператором Олександром I, який їхав через Миньківці до Могилева-Поділь-

ського, виконання вироку було анульовано, а проведення миньковецьких обжинок дозволено. До свого відходу в інший світ старий граф у середині серпня тишив земляків та гостей черговою зустріччю в Миньківцях, бо мав до такого непересічний талант [21, с. 55-77].

Як обдарована абсолютним художнім смаком людина, Ігнацій Мархоцький облюбував красиві місцини Миньковеччини і облаштував там свої чотири резиденції [25, с. 53-74]. Зимову – Лицарський замок, розташував за околицею Миньковець, на горі, що назвав на французький манер Бельмонтом (Дивовижною горою) [34, с. 77-80]. Тут же знаходилися головний суд, архів та друкарня. В Отрокові на мису при з'єднанні стрімких долин річок Отроківка та Ушиця виріс ще один будинок у стилі середньовічного замку – весняна резиденція з бібліотекою, залом для балів, великими підвалами [50, с. 13-14]. На схилах нижче отроківського замку фахівці заклали парк під назвою Біловежа. Туди, а заодно, до літньої резиденції в Притулівці через красиву велику арку, яка збереглася і нині, вела брукована дорога. Нею ж можна було потрапити в так звані «Сади (Салони) Притулії» – місцину з дзвінкими струмками, водопадами, таємними печерами і скелями, алтанкою, лавками в заростях бузку та різних дивовижних для цього краю кущів, берізок, кленів і карпатських буків. Четверта – осіння резиденція в стилі італійської вілли розташовувалася у Великій Побійні [28, с. 404-408; 56, с. 359-389]. До речі, граф власним коштом звів будинки для дітей, що залишилися сиротами після смерті батьків від чуми; для усіх, хто мешкав у «Миньковецькій державі», відкрив аптеку, лікарню, найняв на роботу лікарів, аптекаря, акушерку, цирульника. Підтримував І. Мархоцький сільські початкові школи та обдарованих людей, планував створити в містечку музичну академію [28, с. 404-408]. Мав пожежну службу, створив навіть спеціальну похоронну команду, яка дотримувалася спеціального розробленого ним ритуалу.

Нитка життя самого ініціатора розквіту Миньковеччини обірвалася у березні 1827 року. Започатковане він залишив громадянам «держави» та сину Кароллю, котрий відповідно до заповіту та й поклику серця ретельно дотримувався традицій. Проте 1836 р. «миньковецький ключ» у К. Мархоцького конфіскували. Через патріотичні переконання та участь у повстанні 1830-31 рр. та зв'язках з заколотником Ш. Конарським Кароля заслали до Сибіру [2, с. 29-48; 18, с. 305-320; 54, с. 16-36].

Реформи Ігнація Мархоцького дозволили майже 4,5 тисячі громадянам створеної ним «Миньковецької держави» пожити в умовах, які для інших так і не стали реальністю, крім того, що лише через 35 років після його смерті з них зняли ярмо кріпацтва. То великий і поки що недостатньо оцінений нинішнім суспільством здобуток. Адже цей експеримент, як стверджує

відомий дослідник історії Поділля та України XVIII-XIX ст., видатний представник наукової еліти нашої країни, академік Української академії історичних наук, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка Л. В. Баженов, сповна вдаввся тільки у Миньківцях. Життя І. Мархоцького – достойний приклад того, як кращий син польського народу прислужився українцям, незважаючи, що між ними була прірва різного становища в суспільстві та релігійного виховання, привніс в Україну найпрогресивніші на той час європейські цінності, набагато випередивши свій час.

Список використаних джерел та літератури

1. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu / A. Andrzejowski. – Wilno, 1914. – Т. 3. – С. 172-173.
2. Аргатюк С. С. Кароль Сцибор Мархоцький / С. С. Аргатюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 29-48.
3. Aftanazy R. Dzieje rezydencje na dawnich kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Warszawa, 1996. – Т. IX. – С. 255-265.
4. Bartoszewicz J. Marchocki Ignacy / J. Bartoszewicz // Encyklopedia Powszechna Polska. – Warszawa, 1864. – Т. XVII. – С. 966-968.
5. Boniecki A. Herbarz Polski / A. Boniecki. – Warszawa, 1911. – Т. XIV. – С. 301-303.
6. Вериґа В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Вериґа. – Львів, 1996. – С. 31.
7. Випис реманіфесту до книг міських Кам'янецьких Подільських, внесеного Дня Десятого Серпня Року Божого Тисяча Сімсот Вісімдесят Восьмого // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 5. – С. 7-22.
8. Wilka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana. – Warszawa, 1911. – Т. 35-36. – С. 426-428.
9. Гарбузюк М. Перші постанови «Гамлета» В. Шекспіра на території України (кінець XVIII – початок XIX ст.) / М. Гарбузюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Івано-Франківськ, 2010. – Т. 2. – С. 97-98.
10. Herbarz szlachty polskiej Kaspra Niesieckiego S.J., wyd. J. N. Bobrownicki. – Lipsk, 1841. – Т. 8. – С. 343-344.
11. Григоренко О. Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності / О. Григоренко // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 79-95.
12. Григоренко О. Володимир Захар'єв: «...Й до скону буду тільки ним іти» / О. Григоренко. – Хмельницький, 2013. – С. 43.

13. Григоренко О. Граф Мархоцький і його послідовники / О. Григоренко // Подільські вісті. – 2013. – 3 груд.
14. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996. – С. 18-19.
15. Гришук Б. Поділля, колиско і доле / Б. Гришук. – Львів, 1988. – С. 17-22, 79-106.
16. Д-р Антоній (Юзеф Ролле). Граф Редукс / Д-р Антоній; переклад з польської В. Ганушака. – Дрогобич, 2008. – 81 с.
17. Дорошенко Д. Історія України. У 2-х томах / Д. Дорошенко. – К., 1991. – Т. 2. – С. 269.
18. Dubiecki M. Z wrazen odeskich / M. Dubiecki // Na kresach i za kresami. – K., 1914. – С. 305-320.
19. Dubiecki M. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami / M. Dubiecki // Archiwum do dziejow literatury i oswiady w Polsce. – Krakow, 1914. – С. 1-32.
20. Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda. – Warszawa, 1900. – Т. 8. – С. 546.
21. Евтихийев Е. Миньковецкое государство (Новое слово. – 1913. – № 3. – С. 34-52) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 5. – С. 55-75.
22. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., 1981. – С. 152.
23. Захар'єв В. Ідея, що стала реальністю / В. Захар'єв. – Хмельницький, 2014. – С. 61.
24. Захар'єв В. Коли ж насправді народився Ігнацій Сцибор-Мархоцький? / В. Захар'єв // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці-на-Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 93-95.
25. Захар'єв В. Минуле та сучасне архітектурних пам'яток Миньковецької держави графа-реформатора Ігнація Мархоцького / В. Захар'єв // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 53-74.
26. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 19.
27. Ковальський Ф. Спогади. Щоденник. – Київ, 1859. – Т. 2. (Витяги. Переклад П. Даниляка) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 89-104.
28. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 404-408.
29. Копержинський К. Обжинки / К. Копержинський. – Одеса, 1926. – С. 29-59.
30. Копылов А. Миньковецкое государство. Исторический очерк / А. Копылов // Русский вестник. – 1895. – № 1. – С. 175-195.
31. Литвин В. Історія України / В. Литвин. – К., 2009. – С. 293.

32. Лотоцкий Ю. Воспоминания / Ю. Лотоцкий // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольский, 1911. – Т. XI. – С. 288-289, 296.
33. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej. – Wilno, 1820. – S. 263-264. (Витяги. Переклад Л.Дзіндяловської) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 82-83.
34. Михайловський Я. Бельмонт: минуле і сучасність / Я. Михайловський // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці-на-Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 77-80.
35. Нечитайло В. Аграрні відносини у «миньковецькій державі» Ігнація Мархоцького» / В. Нечитайло // Поляки на Поділлі. – Хмельницький, 1994. – С. 151-155.
36. Оліневич С. Миньковецька держава. Історичний нарис / С. Оліневич. – Дунаївці, 1993. – 70 с.
37. О. Л. Праздник Цереры (Из воспоминаний польського шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг.) / О. Л. // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 5. – С. 78-98.
38. Описи Подільської губернії (1800-1819 рр.) / упоряд.: Ю. С. Земський, В. В. Дячок. – Хмельницький, 2005. – 106 с.
39. О ревизии протоиереем Иоанном Скворцовым Подольской епархии в 1831 г. // Подольские епархиальные ведомости. – 1890. – № 45. – С. 1029-1030.
40. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х томах / Н. Полонська-Василенко. – К., 1992. – Т. 2. – С. 279.
41. Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław, 1974. – Т. 19. – S. 550-553.
42. Польский катехизис. Польское дело по отношению к Западной России. Сборник статей. – Вильно, 1885. – Вып. 1. – С. 216.
43. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – С. 410-973.
44. Przeddziecki A. Uszyckie jary / A. Przeddziecki // Podole, Wołyń, Ukraina. – Wilno, 1841. – Т. 2. – S.69-75.
45. Симашкевич М. Римское католичество на Подолии / М. Симашкевич. – Каменец-Подольск, 1872. – С. 399-402.
46. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии / М. Симашкевич // Сборник сведений о Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1880. – Вып. 1. – С. 62, 88-89.
47. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880-1902. – Т. I-XV. – S. 448-450.(Витяг. Переклад

- П. Даниляка) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Івано-Франківськ, 2010. – Т. 2. – С. 9-12.
48. Сутковецький В. О. Віск і криця / В. О. Сутковецький. – Хмельницький, 1990. – 68 с.
49. Сутковецький В. О. Тасмниця старого майстра / В. О. Сутковецький. – Хмельницький, 1994. – 70 с.
50. Urbański A. Memento kresowe / A. Urbanski. – Warszawa, 1929. – S.13-14.
51. Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / S. Uruski. – Warszawa, 1913. – Т. 10. – S. 207-210.
52. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 728 с.
53. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: інкорпорація до складу Російської імперії. Автореф. дис. ... доктора іст. наук. – К., 2013. – С. 28.
54. Цесельський Т. На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких / Т. Цесельський // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 16-36.
55. Черкаська Н. Доля Печерського архіву Потоцьких / Н. Черкаська // Пам'ятки: археограф. щорічник. – К., 2005. – Т. 5. – С. 84-108.
56. Szaszor Bozydar. Ignacy hr. Ścibor Marchocki. Opowiadanie [Wspomnienia z pierwszej ćwierci XIX w.] / B. Szaszor // Przegląd Europejski. – 1863. – Т. IV. – S. 359-389.